

erkende begijnhoven. In Nederland zijn er nog twee begijnhoven: in Breda en Amsterdam. In Frankrijk nog slechts één: in Valenciennes. De stichtingsdatum is niet altijd duidelijk. Daarom kan men soms verscheidene data terugvinden in de literatuur over een bepaald begijnhof.

Begijnhoven in Vlaanderen

Erkend door UNESCO	Niet-erkend
<i>Provincie Antwerpen</i>	
Hoogstraten 1380-1381	Antwerpen 1240-1245
Lier 1259 of vroeger (rond 1200?)	Herentals circa 1266
Mechelen Groot Begijnhof (circa 1250)	Mechelen Klein Begijnhof 1259
Turnhout circa 1250-1300?	
<i>Provincie Limburg</i>	
Sint-Truiden 1258	Borgloon 1259
Tongeren tussen 1050 en 1095? Eerste in de Nederlanden?	Hasselt circa 1250
<i>Provincie Vlaams-Brabant</i>	
Leuven Groot Begijnhof 1232 of 1252	Aarschot circa 1259, ook stichting van Hendrik III van Brabant
	Brussel 1246/1250
Diest 1245-1253	Leuven Klein Begijnhof circa 1225 of 1272
	Overijse 1250?
	Tienen circa 1242 of 1202?
<i>Provincie Oost-Vlaanderen</i>	
Dendermonde circa 1272	Aalst 1261
Gent Klein Begijnhof 1232-1234	Gent Groot Begijnhof 1232-1234
Gent Sint-Amandsberg 1872	Oudenaarde 1200 of 1367
<i>Provincie West-Vlaanderen</i>	
Brugge 1242	Diksmuide circa 1200 of 1273
Kortrijk circa 1240	

Begijnhoven in Nederland (niet-erkend door UNESCO)

- Amsterdam: er leven nu nog circa 100 vrouwen, geen mannen! Al meer dan 700 jaar oud, eerste vermelding in 1307
- Breda, circa 30 huisjes, circa 1267

Het ontstaan en de neergang van het Oud-Begijnhof Sint-Elisabeth in Gent

De begijnhoven vormen de bekroning, de architectonische resultante van een lange evolutie van de begijnenbeweging. In deze evolutie zijn vier stadia te onderscheiden. De ontwikkeling neemt een aanvang met de *“beghinae singulariter in saeculo manentes”*. Het is het stadium van de individuele begijnen. Dit waren *“vrome vrouwen”* die *“in de wereld”* leefden, maar een private gelofte aflegden aan hun biechtvader of geestelijke leidsman. Sommigen vestigden zich als kluisenaresses (*“reclusen”*); anderen gingen in de nabijheid van kloosters en gasthuizen wonen. De meesten echter bleven in hun huiselijke kring en bij hun gewone bezigheden. De tweede stap in de evolutie vormen de *“congregationes beghinarum disciplinarum”*. De begijnen werden zo talrijk, dat ze zich in dezelfde stad tot kleinere of grotere gemeenschappen verenigden. Aan elke broederschap was een priester verbonden en aan het hoofd ervan stond een *“meesterighe”*, een meesteres.

In de eerste helft van de 13de eeuw vinden de derde en vierde stap van deze ontwikkeling plaats. Dit is het stadium van de *“beghinae clausae”*. De begijnen gingen samenwonen in begijnenhuizen of -conventen (de *“curtis beghinarum”*) of in godshuizen en infirmerieën (de *“beghinae pauperes”*). In de meeste gemeenten van Holland en Wallonië vormden deze beide geestelijke parochiën het eindpunt van de evolutie. In de steden van Brabant, Vlaanderen en Loon resulteerde de ontwikkeling in de oprichting van eigenlijke begijnhoven, die het uitzicht van miniatuursteden kregen.

Drie Gentse begijnhoven

Zo ook in Gent, waar de begijnenbeweging in de jaren dertig van de 13de eeuw samenwonende gemeenschappen trachtte te vormen. Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen, steunde en coördineerde deze pogingen. In 1234 stelde zij de regel op die de Gentse begijnenbeweging zou organiseren. In december 1235 verleende de gravin aan de Gentse begijnen een jaarlijkse rente die hen zou toelaten een woning aan te kopen en de diensten van een kapelaan te bekostigen. Het jaar daarop, in oktober 1236, benoemde gravin Johanna *“magister Waltero”*, prior van het plaatselijke

In 1234 ontstond in Gent de eerste begijnengemeenschap onder leiding van de prior van het dominicanenconvent, die door gravin Johanna van Vlaanderen in 1236 tot kapelaan werd benoemd.

dominicanenconvent, tot kapelaan van de begijnen. Deze geestelijke diende de kerkelijke diensten van de begijnen te verzorgen in het klooster van de Bijloke.

Daaruit blijkt dat de Gentse begijnenbeweging zich op dat ogenblik nog in het stadium van de begijnenhuizen bevond. De snelle uitbreiding van de begijnenbeweging in Gent en het streven naar meer ordening en groepering leidde echter weldra tot de oprichting van verschillende begijnhoven, waarvan het Oud-Begijnhof Sint-Elisabeth en het Begijnhof Onze-Lieve-Vrouw ter Hoye de bekendste zijn. Daarnaast was er nog het begijnhof van Poortakker of van Sint-Aubert, ook Sint-Obrechtsbegijnhof of -godshuis geheten, dat thans een klooster van de religieuzen van de Heilige Eucharistie is. Op een terrein gelegen buiten de stadspoorten van de Sint-Michielsvesten, bekend staand als "Poortakker", werd kort voor 1278 een begijnhof opgericht voor zieke en hulpbehoevende begijnen die buiten het Sint-Elisabethbegijnhof en het begijnhof van Onze-Lieve-Vrouw ter Hoye leefden. De eerste documenten aangaande deze stichting dateren van 1278; de kapel, gewijd aan Sint-Aubert, de patroon der bakkers, zou in 1281 opgetrokken zijn. Er verbleven bijna voortdurend 18 begijntjes. In 1861 werd dit begijnhof opgeheven en door de stad verkocht aan graaf J. de Hemptinne.

Maar laat ons terugkeren naar het ontstaan van het Sint-Elisabethbegijnhof. In mei 1242 verzocht gravin Johanna de schepenen van Gent om haar een stuk grond, op het "Broek" aan de huidige Burgstraat gelegen, af te staan om dat te laten gebruiken door de begijnen. Dit verzoek werd onmiddellijk ingewilligd. Daarop bevestigde gravin Johanna haar voornemen om een hospitaal op het "Broek", ten dienste van de zieke begijnen en toegewijd aan de H. Elisabeth, op te richten.

Aangezien de begijnen zich wilden vestigen in de parochie van Sint-Martinus in Ekkerghem, die in kerkelijk opzicht toebehoorde aan de Sint-Michielskerk, op haar beurt afhankelijk van de Sint-Baafsabdij, diende de toestemming voor het oprichten van het gebouw van de abt van die abdij bekomen te worden. In juli 1242 gaf de abt zijn toestemming om een kapel op te richten op voorwaarde dat elk jaar, tijdens het octaaf van Sint-Bavo, een rente zou worden betaald. Eens de kerkelijke toestemming verkregen, stelde zich het probleem van een geschikte bouwgrond. Om die te bekomen trachtte gravin Johanna om Hugo, burggraaf van Gent, te bewegen één van zijn eigendommen af te staan. In november 1242 droeg Hugo (I) al zijn rechten op drie bunders land, gelegen tussen de "Borcstrate" en het "Overbroch" bij de Walpoort, over aan de begijnen teneinde

Grondplan van het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof, met de kerk en de dries (kerkhof en bleekweide) in het midden. Langs de smalle straten stonden conventen en huisjes met ommuurde voortuinen.

de oprichting van een kapel mogelijk te maken. Vóór oktober 1243 was deze kapel hoogstwaarschijnlijk al voltooid. Want inderdaad, op 21 oktober 1243 verhoogde gravin Johanna de jaarlijkse rente van de begijnen met tien ponden, waarschijnlijk om de betaling van hun jaarlijkse rente aan de Sint-Baafsabdij mogelijk te maken. Op 5 december 1244 stierf Johanna van Constantinopel. Haar optreden had het Sint-Elisabethbegijnhof als georganiseerde religieuze gemeenschap en wooncomplex mogelijk gemaakt. Zij moet derhalve als de stichteres van het begijnhof worden beschouwd.

Architecturale planning

De heersende tendensen binnen de begijnenbeweging bepaalden de plaats van en de gebouwen waaruit de begijnhoven bestonden. In elke stad poogden de begijnen zelfstandige gemeenschappen te vormen in een milieu dat was afgesloten van de eigenlijke stad. De plaats waar de Gentse begijnen van Sint-Elisabeth zich vestigden, brengt dit streven bijzonder duidelijk tot uiting. Het Broek was, zoals blijkt uit de

etymologie van de naam, een moerassig stuk braakland. Het was omgeven door een gracht en lag in de onmiddellijke omgeving van drie waterlopen: de Leie, de Wael en het aangegraven Lieve-kanaal. Deze waterlopen zorgden voor de noodzakelijke drainering van het terrein en boden een natuurlijke bescherming. Ze waren bovendien van bijzonder nut voor de begijnen die, zoals trouwens een groot gedeelte van de Gentse bevolking, in hoofdzaak in hun onderhoud voorzagen door de linnen- en lakenbewerking.

De kerk is bij uitstek de uitdrukking van de begijnengemeenschap als religieuze organisatie. Het bedehuis vormt traditioneel de kern van het begijnhof. Als zelfstandige gemeenschap vindt de begijnenbeweging haar architecturale uitdrukking in verblijven, met name de conventen, de begijnenwoningen en de infirmerie met het huis van de grootjuffrouw. Het onderscheid tussen conventen en begijnenwoningen is geconditioneerd door de statuten van de begijnenbeweging. Iedere begijn moet de eerste jaren die ze in het begijnhof doorbrengt, in een convent leven. Een convent is dus een verblijf waar verscheidene begijnen, onder leiding van een convent-juffrouw, samenleven. Het convent is daardoor groter dan een gewoon begijnenhuis, dat berekend is op één of twee bewoonsters. De gelijkvloerse verdieping van een convent wordt door een gang ingedeeld in twee vleugels. Aan de ene zijde van de gang bevinden zich gemeenschappelijke zalen: de werkkamer, de refter en de keuken. Aan de andere zijde liggen enkele spreekkamers, waar de bezoekers ontvangen worden, de ziekenkamer en de kamer van de convent-juffrouw. De verdieping is ingedeeld in een aantal kleine, individuele slaapkamers.

Elk convent heeft een binnenhof met een grasperk, waarrond zich een aantal

De architectonische aanleg van de conventen en de begijnenhuizen reveleert een bijzonder kenmerkende trek van het begijnenwezen, namelijk het behoud van het individuele binnen de gemeenschap.

opbergplaatsen bevinden. Vóór het convent bevindt zich een tuin, die van de andere woningen en de straat wordt afgescheiden door een muur. Een poort in deze omheiningmuur geeft toegang tot de conventtuin. De conventen behoren tot de “aalmoezenhuizen”. Ze ontstonden hoofdzakelijk door giften van sommige rijke begijnen, waren eigendom van het begijnhof en konden niet worden verkocht. De begijnenhuizen daarentegen waren wel “koop”. De grootjuffrouw, de bestuurster van het begijnhof, verkocht deze huizen aan één of twee welstellende begijnen. De koopsters verbonden zich ertoe het huis te onderhouden. Bij hun dood werd het huis opnieuw verkocht door de grootjuffrouw. Het begijnenhuis wordt door een gang onderverdeeld zodanig dat iedere bewoonster haar eigen vertrekken heeft. Het begijnenhuis heeft geen binnenhof, maar enkel een tuin(tje), afgescheiden van de straat door een muur en toegankelijk via een poortje.

De architectonische aanleg van de conventen en de begijnenhuizen reveleert een bijzonder kenmerkende trek van het begijnenwezen, namelijk het behoud van het individuele binnen de gemeenschap. De infirmerie en het huis van de grootjuffrouw (het “groothuis”) vormen in bouwkundig opzicht een geheel. De infirmerie verschaft onderdak en verzorging aan de begijnen die zelf niet meer in hun onderhoud kunnen voorzien. Bij de infirmerie behoort een kapel ten dienste van zieke en bejaarde begijnen die de diensten in de begijnhofkerk niet meer kunnen bijwonen.

Uitbreiding

Aanvankelijk woonden de begijnen samen als een “hof” en eerst nog zonder muren, maar heel toegankelijk en geliefd bij de omringende bevolking, die daar ook bestellingen deed, zoals brood, lakens, herstellingen van kledij, de kinderen naar het huisje van de onderwijsbegijn brengen enz. Wanneer de ommuring van elk begijnhof plaatsvond, is niet precies bekend. Het was zeker voor elk begijnhof verschillend. In het derde kwart van de 13de eeuw kende het Sint-Elisabethbegijnhof alleszins een terreinuitbreiding door aankoop of schenking van grond. Door de bouw van de Brugse Poort ter vervanging van de Torrepoort en door het graven van een versterkingsgracht tussen de Lieve en de Leie kwam het begijnhof op het einde van de 13de eeuw binnen de stadsmuren te liggen. Het Sint-Elisabethbegijnhof was ommuurd en omgeven door een gracht en vormde zo eigenlijk een kleine stad aan de rand van de eigenlijke stad. Geleidelijk evolueerde het naar een stadsbegijnhof. Zo'n begijnhof is opgedeeld in enkele parallel en haaks lopende straten. Centraal staat de

Het oude Sint-Elisabethbegijnhof van Gent in zijn volle glorieperiode, omstreeks 1860, geschilderd door François J.L. Boulanger, olieverf op paneel, 69 x 90 cm, Koninklijk Paleis, Brussel.

begijnhofkerk met het kerkhof. De meeste grote begijnhoven behoren tot dit type. Kleinere begijnhoven, zoals het Gentse Sint-Aubertusbegijnhof en ook het begijnhof van Turnhout, zijn pleinbegijnhoven. Daarbij zijn alle gebouwen gegroepeerd rondom een centraal plein en komen er, tenzij bij uitbreiding, geen straten voor. Ook het gemengde begijnhoftype, waarvan het Gentse Klein-Begijnhof (Onze-Lieve-Vrouw ter Hoye) een voorbeeld is, komt voor.

Donkere tijden in 16de eeuw

In de eerste twee eeuwen van zijn bestaan kende het Sint-Elisabethbegijnhof rustige tijden en kon het stelselmatig blijven groeien. Tijdens de politieke en religieuze troebelen in de Nederlanden in de loop van de 16de eeuw kregen de begijnen het echter moeilijk. Op 22 augustus 1566 drongen de beeldenstormers het Sint-Elisabethbegijnhof binnen en plunderden de kerk. Het sacramentshuis en het kruisbeeld werden gebroken en een schilderij werd vernield. De meest waardevolle voorwerpen had het begijnhof tijdig in veiligheid kunnen brengen. Kort daarop drongen de beeldenstormers ook in het Klein-Begijnhof binnen.

Op 1 november 1577 werd een revolutionair Comité van Achttien Notabelen geïnstalleerd. Dat comité bestond uit Oranjegezinden, die voor het merendeel calvinist waren. De uitoefening van het katholicisme werd onderdrukt en de geestelijkheid werd vervolgd. In juli 1578 sloeg de vernielzucht van de revolutionairen weer toe in het Sint-Elisabethbegijnhof en

het Klein-Begijnhof. In september van dat jaar was de uitoefening van de katholieke eredienst op de meeste plaatsen onmogelijk gemaakt. Dat was ook het geval voor het Sint-Elisabethbegijnhof. De dominicanen werden verplicht om hun klooster te ontvluchten. De calvinisten richtten het dominicanenklooster in als Doorluchtige School of Theologisch Atheneum.

In november 1578 werden in het Sint-Elisabethbegijnhof en het Klein-Begijnhof soldaten ingekwartierd. De meer gematigde orangisten riepen eind 1578 Willem van Oranje naar Gent. In december 1578 slaagde hij er met veel moeite in om zijn religievrede ook in Gent te doen aanvaarden. Op 1 januari 1579 werd de katholieke godsdienst weer officieel erkend en toegelaten. De kerken werden verdeeld onder de katholieken en protestanten. De begijnhofkerken van Sint-Elisabeth en Ter Hoye mochten niet voor de katholieke eredienst worden gebruikt. De begijnen moesten in de aangeduide parochiekerken de eredienst volgen.

Deze periode van teruggekeerde rust duurde evenwel niet lang. Nauwelijks had Willem van Oranje in januari 1579 Gent verlaten of de religievrede werd er buiten werking gesteld. De calvinistische bestuurders sloegen enkele goederen van de begijnen aan. Alle bomen van het begijnhof Sint-Elisabeth en Poortakker werden omgehakt. In 1582 werd zelfs overwogen om de kerk van Sint-Elisabeth te slopen en de opbrengst aan de stad over te dragen. Sommige goederen van het begijnhof werden door het stadsbestuur aan derden verpacht. Pas in 1584 zouden de dominicanen kunnen

terugkeren naar Gent en hun zielzorg in het Sint-Elisabethbegijnhof weer opnemen.

Op 17 september 1584 nam Alexander Farnese Gent in. Daardoor kwam een einde aan zeven jaar calvinistisch bewind in Gent. Op 30 september werden in de infirmeriekapel van het Sint-Elisabethbegijnhof zeven missen na elkaar opgedragen. Deze infirmeriekapel was de enige katholieke bidplaats in Gent die nog intact was gebleven. Van 1585 tot 1587 werden in het Sint-Elisabethbegijnhof herstellingswerken uitgevoerd. Met de regering van de aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621/1633) brak opnieuw een periode van grote bloei aan voor het Sint-Elisabethbegijnhof, die twee eeuwen zou duren.

Verplichte verhuizing

De samenloop van een aantal gebeurtenissen – de verdere gevolgen van de Franse Revolutie, het aan de macht komen van een liberaal stadsbestuur, een nieuwe industriële revolutie en het idee van de stadsarchitecten om de Stad Gent ‘open te gooien’ en het begijnhof af te breken – leidden uiteindelijk tot een situatie, waarbij op 29 september 1874 de begijnen dienden te verhuizen naar hun nieuwe begijnhof in Sint-Amandsberg.

In tegenstelling tot de situatie van het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw Ter Hoye (Klein-Begijnhof) bood het terugkopen van het oude hof geen soelaas voor het Sint-Elisabethbegijnhof. Mede dankzij de hulp van de Hertog van Arenberg, Prins van Recklinghausen, werd in een tijdsspanne van amper twee jaar (1872-1874) een volledig nieuw begijnhof in neogotische stijl opgericht. Meer dan 600 begijnen verhuisden in september 1874 naar Sint-Amandsberg, waar door 18 aannemers en 600 arbeiders in totaal 80 huizen, 14 conventen, een ‘grootshuis’, een infirmerie, een kapel en een kerk waren opgetrokken.

Van het oude begijnhof was al in 1862 de bleekweide verkaveld en tussen 1864 en 1867 werden de begijnengrachten gedempt. Er werden nieuwe straten aangelegd en bij de verbreding van de bestaande straten, zoals de Sophie Van Akenstraat, de Gravin Johannastraat en de Begijnhofdries, verdwenen de voortuintjes. Het begijnhof, ooit een van de grootste van Europa, werd zo opgeslokt door de stad.

In 1879 werd ook de monumentale barokke toegangspoort tot het oude begijnhof afgebroken. Die werd in de 20ste eeuw opgetrokken als toegangspoort tot het ‘Paviljoen Oud-Vlaanderen’, tijdens de Wereldtentoonstelling in Gent in 1913, en later gebruikt als toegangspoort van het huidige Bijlokemuseum. Mede door de

inzet van verenigingen zoals De Vrienden van Oud-Gent en De Vrienden van het Oud-Begijnhof kon worden voorkomen dat het hele oorspronkelijke begijnhof vernield werd. Vandaag de dag resten er van het vroegere Sint-Elisabethbegijnhof nog de kerk, de infirmeriekapel, de infirmerie, 12 conventen van de 18 en 62 huizen van de 103.

Na het vertrek van de begijnen in 1874 werden de huizen en conventen, sinds het Franse bewind in 1796 toegewezen aan het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, het latere O.C.M.W., verhuurd aan de minder gegoeden in onze maatschappij. Na hun overlijden werd door het O.C.M.W. nog nauwelijks of niet meer geïnvesteerd in dit patrimonium. Comfort was er al helemaal niet, bijvoorbeeld de toiletten waren gemeenschappelijk, en de beschikbare ruimte werd opgedeeld in relatief kleine compartimenten om zoveel mogelijk wooneenheden te creëren.

Vzw Elisabeth Begijnhof

De buurtbewoners, geconfronteerd met dit langzame verval, richtten een werkgroep op, die uitgroeide tot de vzw Elisabeth Begijnhof (1984). Want net als De Vrienden van het Oud-Begijnhof was iedereen het er roerend over eens dat dit prachtige stuk erfgoed niet mocht teloorgaan. Jammer genoeg kwam het liberale stadsbestuur pas tot inkeer in het begin van de 20ste eeuw, op een moment dat een deel van het voormalige begijnhof al was afgebroken. Men realiseerde zich toen pas dat men in het verleden ondoordacht was tewerk gegaan.

Het is pas sinds 1994 dat er met betrekking tot de toestand van het Oud-Begijnhof een doortastend beleid wordt gevoerd door het O.C.M.W. De panden, die al 20 jaar of langer stonden te verkrotten, werden en worden verkocht. Wat de ‘begijnenhuizen’ betreft, kan men stellen dat het merendeel ervan intussen privébezit is geworden en

In 1874 moesten de begijnen noodgedwongen verhuizen naar Sint-Amandsberg. De monumentale toegangspoort van het Oud-Begijnhof werd in 1879 afgebroken en doet sedert 1926 dienst als ingang van het Bijlokemuseum.

gerestaureerd werd. Hoewel de conventen beschermd zijn, niet alleen als stadsgezicht, maar ook intern (interieur), moeten we helaas aankijken tegen een verdere verloedering van een aantal panden die nog eigendom zijn van het O.C.M.W.

We stippen tot slot nog even aan dat het voormalige Sint-Elisabethbegijnhof intussen ook een bijnaam heeft gekregen, namelijk *'The holy corner'*. Die naam spruit voort uit het feit dat vier kerkgemeenschappen terug te vinden zijn op het terrein van het vroegere begijnhof: de protestantse Rabotkerk op de vroegere bleekweide, de anglicaanse St-John Church in het 'Nieuw Convent', de orthodoxe gemeenschap H. Andreas in het 'Convent Ter Steene' en de katholieke gemeenschap in de voormalige begijnhofkerk (1636-1641), die nu parochiekerk van de Sint-Elisabethparochie is.

De meeste bewaarde huizen en conventen zijn 17de-eeuws en werden gebouwd in een traditionele stijl, ter vervanging van de vroegere houten huizen. Typisch is de ossenbloedrode beschildering. Een aantal gebouwen is inmiddels gerestaureerd door particulieren, door het O.C.M.W., door het stadsbestuur of door het Vlaams Woningfonds. Op 21 december 1994 werd het Sint-Elisabethbegijnhof of Groot Begijnhof als stadsgezicht beschermd. In tegenstelling tot de twee overige begijnhoven in het Gentse werd het echter niet opgenomen in de UNESCO-Werelderfgoedlijst van 1998.

Tot slot: in 2011 verscheen van de hand van Monika Triest bij uitgeverij Averbode een fraai geïllustreerd boek onder de titel *Grote Madammen*, waarin ze samen met Guido Van Poucke en Cecile Vanooteghem voor het eerst de volledige geschiedenis van één begijnhof schildert, het Sint-Elisabethbegijnhof in Sint-Amansberg bij Gent. Het bewuste begijnhof is de voortzetting van het oude Sint-Elisabethbegijnhof in de Gentse binnenstad. Het boek hebben we eerder al uitvoerig besproken (zie *Begijnhofkrant* 47, lente 2015) en is alleen nog in de tweedehandsboekhandel verkrijgbaar.

Guido Theunissen

Grootjuffrouw Julia Verhaeghe, een van de zeven grootjuffrouwen die in het boek van Monika Triest uitvoerig aan bod komen. Zij was grootjuffrouw van 1867 tot 1879. Onder haar bewind vond de grote verhuizing plaats van het oude begijnhof in de binnenstad naar het nieuwe in Sint-Amansberg.

Het Sint-Elisabethplein in Gent verwijst nog naar de plaats van het oorspronkelijke begijnhof dat hier in de 13de eeuw tot stand kwam en eeuwenlang een grote bloei kende.

